

فصلنامه علمی - تخصصی معارف علوم انسانی و علوم اسلامی

شماره هشتم، بهار ۱۴۰۱، ص ۱۹۸ - ۲۱۰

راهکارها و مدل های توسعه علوم اسلامی به منظور تربیت دینی دانش آموزان

بر اساس نظر آیت الله جوادی آملی

محمدحسین احمدی^۱

مصطفی حسینی کلشتری^۲

عزیز عبادی^۳

سیدمحمد حسینی^۴

چکیده

در بحث توسعه اسلامی و تولید علم دینی و نیز تهذیب علوم از نواقص موجود در بطن آنها، آیت الله جوادی آملی دو نوع راه کار ارائه کرده اند. هدف از این تحقیق: ارائه راهکارها و مدل های توسعه علوم اسلامی بر اساس نظر آیت الله جوادی آملی می باشد. روش تحقیق در جمع آوری اطلاعات، روش اسنادی و مدارکی (کتابخانه ای) است و در تحلیل داده ها از روش عقلی - تحلیلی، بهره گرفته شده است. آیت الله جوادی آملی برای توسعه علوم اسلامی دو راه کار ارائه فرموده اند: راه کار نظری، تأکید ایشان بر

۱. طلبه سطح چهار (دکتری)، رشته فقه و اصول، حوزه علمیه قم، دانش آموخته مقطع کارشناسی، رشته حقوق، از مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، قم، ایران، پژوهشگر و فعال فرهنگی،

m.h.mohamad6334@gmail.com

۲. طلبه درس خارج فقه و اصول حوزه علمیه، دارای مدرک سطح دو (کارشناسی)، رشته حقوق و قضای اسلامی، پژوهشگر و دبیر درس عربی،

m.h.keleshteri@gmail.com

۳. کارشناسی ارشد، رشته علوم قرآن و حدیث، مرکز پیام نور شهر اهواز، استان خوزستان، ایران، فعال فرهنگی و پژوهشگر،
Azizarvand98@gmail.com

۴. کارشناسی ارشد، رشته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شاهد تهران، ایران، فعال فرهنگی و دبیر دوره متوسطه،
S.Mohammad.Hoseyniii@gmail.com

آن است که علوم موجود دارای عیب و نقص هستند و باید عیب و نقص آنها بر طرف شود. با توجه به مبانی فلسفی خودشان این عیوب را واکاوی می کنند، برای رفع آنها معیار و روش ارائه می دهند. راه کار عملیاتی و کاربردی، بحث اسلامی سازی دانشگاه ها را مطرح می کنند و در این باره معتقدند که هم باید متون درسی دانشگاه ها بازبینی شود تا علوم سرآمد و صاعد تولید شود و هم بر لزوم تقوای دانشمندان و پرورش دانشجویان بر اساس آموزه های دین مبین اسلام تاکید دارند. تولید علوم و متون درسی صاعد و تقوای دانش پژوه را در جهت توسعه اسلامی لازم می دانند.

واژگان کلیدی: آیت الله جوادی آملی، راهکارها، علوم، توسعه، اسلامی، تربیت دینی.

مقدمه

استاد جوادی آملی معتقدند که دین به واسطه کامل بودنش و با توجه به قواعد و قوانینش بر روابط اجتماعی انسان حاکم است و همه فعالیت های انسانی می تواند تحت حاکمیت قواعد اسلامی قرار بگیرد. ایشان علم را از مهم ترین جنبه های زندگی انسانی می دانند و لذا قائل به هم پوشی کامل دین نسبت به علم هستند. دیدگاه استاد جوادی آملی (در باب توسعه اسلامی) شامل دو حوزه است. حوزه نظریه پردازی: راه کارها و توصیه هایی در حوزه نظریه پردازی درباب علم دینی و فلسفه های مضاف، در این راستا به بحث اجتهاد و تاثیر بنیادهای فلسفی در تولید علم دینی و اسلامی، در عین نگاه فرایندی به تولید علم که ایجاد تمدن اسلامی را به همراه دارد توجه دارند. ایشان باب علم دینی را بسیار وسیع و فراخ ترسیم کرده اند، به گونه ای که همه علوم می توانند عنوان اسلامی و دینی به خود بگیرند. حوزه عملیاتی و کاربردی: در این بحث راه کارهای استاد جوادی آملی برای اسلامی سازی دانشگاه ها مطرح می شود. به نظر ایشان داشتن دانشگاه اسلامی منوط به داشتن علوم صاعد و اسلامی است. برای اسلامی کردن علوم و متون درسی دانشگاه ها یازده راه کار ارائه می فرمایند.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱. تعریف لغوی و اصطلاحی دین

الف. تعریف لغوی دین

در میان لغت شناسان، در باره این که واژه دین اصالتاً متعلق به چه زبانی است اختلاف وجود دارد. برخی آن را لغتی کرامی - عبری به معنای حساب می دانند؛ عده ای آن را واژه ای عربی به معنای عادت می دانند؛ و دسته سوم هم آن را در اصل، واژه ای فارسی به معنای خصایص روحی، تشخیص معنوی، قانون، حق، داوری، وجدان، دیانت، کیش، و

دینداری و مترادف با کلماتی چون: حکم و قضا، رسم و عادت، شریعت و مذهب، و همبستگی می دانند. (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۲۴، ص ۵۷۲ — ۵۷۴).

همچنین در زبان فارسی به معانی چون: وجدان، آیین، راه و روش، (محمد معین، فرهنگ فارسی، «ذیل واژه دین»، ۱۳۸۶) نیز به کاررفته است.

ب. دین در اصطلاح

«دین مجموعه‌ای از عقاید، اخلاق، قوانین فقهی و حقوقی است که از ناحیه خداوند برای هدایت و رستگاری بشر تعیین شده است». (جوادی آملی، ۱۳۹۰/ص ۱۹) از آنجا که دین برای اداره امور جامعه انسانی و پرورش انسانهاست هماهنگی قوانین و مقررات آن با نیاز واقعی جامعه و مناسبت آن با تحولات اجتماع و مطابقت آن با سرشت و سیر جوهری انسان، میزان حق بودن آن است.

بنابراین مراد از دین در دیدگاه استاد جوادی آملی دین حق یا همان دین اسلام است، مجموعه عقاید، اخلاق، قوانین و مقرراتی است که برای اداره امور جامعه انسانی و پرورش انسانها باشد؛ البته مراد از دین در این تعریف دین منزل و مرسل است نه حقیقت آن؛ پس دین مصنوع و مجعول الهی است؛ به این معنا که قوانین فقهی و محتوای حقوقی آن را خداوند تشریح و جعل می‌کند همان گونه که محتوای اخلاقی و اینکه چه اموری جزء اصول اعتقادی این مجموعه باشد نیز از طرف ذات اقدس الهی تعیین می‌گردد. (همان، ص ۱۱۱).

۲-۱. تعریف لغوی و اصطلاحی علم

الف. علم در لغت

علم در لغت به معنای، «دانستن، یقین کردن، دریافتن»، می باشد. (دهخدا، ۱۳۷۷/ج ۱۰/ص ۱۶۰۲۵)

علم در لغت مصدری به معنای «درک حقیقت چیزی، دریافتن، شناخت و دانش، ادراک مطلب، دانستن، یقین کردن و دریافتن» است. (منتهی الارب) معرفت دقیق و با دلیل بر کیفیات معینه و یا حضور معلوم در نزد عالم «ناظم الاطباء» (لغت نامه دهخدا) العلم ادراک الشیء بحقیقته؛ الیقین و المعرفة (المنجد)

برای کلمه علم معانی لغوی زیادی بیان شده اما وجه اشتراک همه آنها «آگاهی و دانش» است. بنابراین می توان معنای علم را خلاصه در «دانش و آگاهی» دانست.

ب. علم در اصطلاح

مراد از علم در دیدگاه استاد جوادی آملی هر قضیه و نظریه ای است که اولاً اثبات شده باشد؛ ثانیاً مفید قطع یا ظناً اطمینان آور (علمی) باشد. از این رو علم بما هو علم (علم در مقام ثبوت)، علم صحیح و منطبق بر واقع است. منشأ چنین علمی هر چند به ظاهر به انسان و فکر انسان ارجاع می شود اما در واقع منشأ علم الهام الهی است. «... علم از آن رو که علم است الهام الهی است و از جانب او افزوده می شود... و کار بشر فراهم کردن شرایط و زمینه برای حصول این تعلیم و افزوده است و لذا عالی ترین علم آن است که مستقیماً از نزد خدا حاصل شود؛ یعنی همان علم لدنی و جایگاه و مرتبه چنین علمی بسیار بیشتر است». (جوادی آملی / ۱۳۹۰ / ص ۱۴۵).

۳-۱. معنای تربیت اسلامی

«تربیت اسلامی مجموعه ای از مفاهیم مرتبط با هم در چارچوب فکری واحد است که در مبادی و ارزش ها به قرآن کریم و سنت شریف نبوی تکیه دارد و به این ترتیب، انسان از لحاظ روحی، جسمی، عقلی و جانی به طور کامل و متوازن تربیت می شود، به گونه ای که گفتار و رفتار او با هم انسجام می یابد.» (سعد الدین، ۱۳۹۳ / ۱ / ۸)

۲- دیدگاه استاد جوادی آملی (در باب توسعه اسلامی)

۲-۱. راه کارهای مرتبط با حوزه نظریه پردازی

در این راستا به بحث اجتهاد و تاثیر بنیادهای فلسفی در تولید علم دینی و اسلامی، در عین نگاه فرایندی به تولید علم که ایجاد تمدن اسلامی را به همراه دارد توجه دارند. ایشان باب علم دینی را بسیار وسیع و فراخ ترسیم کرده اند، به گونه ای که همه علوم می توانند عنوان اسلامی و دینی به خود بگیرند. (موحد، بهار- تابسان، ۱۳۹۵، ص ۶۰)

۲-۱-۱. تبیین نظر استاد در حوزه نظریه پردازی

از نظر استاد جوادی آملی علوم موجود دارای نواقصی هستند که باید اصلاح شوند و عیب و نقص آنها برطرف شود؛ بنا براین به منظور توسعه اسلامی، به واکاوی این نواقص می پردازند. از نظر ایشان راه کار توسعه و اسلامی سازی علوم به این است که: اولاً علوم باید حدّ خود را بشناسند و از نظام خلقت به عنوان طبیعت یاد نکند و درصدد ارائه جهان بینی برنیایند. - علوم تجربی «حسی» از عقل سرچشمه می گیرند «عقل حاکم بر ادراکات حواس است»، علم تجربی محدود به حواس است و از ادراک آنچه که فراتر از حواس است «مجردات و امور ماورائی» ناتوان است. علم حسی و تجربی معیوب است، زیرا منقطع الاول و الآخر است و مبدأ فاعلی و غایی برای عالم خلقت و طبیعت قائل نیست. بنابراین، بنا نهادن جهان شناسی بر پایه دانش تجربی خطایی بزرگ است - بلکه منابع معرفتی دیگر یعنی وحی و به تبع آن نقل معتبر و عقل تجریدی (فلسفه) باید عهده دار ارائه جهان بینی باشند. ثانیاً سرشت علم تجربی باید بازنگری شود و عیب

و نقص اساسی آن برطرف گردد. تحقق این مهم به اموری بستگی دارد که در رأس آنها، تجدید نظر کردن از در مقابل هم قرار دادن علم و دین است. باید توجه کرد که دین فراتر از علم است، علم و معرفت علمی خارج از حوزه معرفت دینی نیست. عقل غیر تجریدی «تجربی» که عهده دار شناخت تجربی طبیعت است در صورتی که معرفتی توأم با قطع یا طمأنینه در اختیار نهد «هرچند به سر حدّ یقین و قطع منطقی و برهانی نرسد» در هندسه معرفت دینی جای می گیرد و نقاب از چهره خلقت و «فعل خداوند» برمی افکند. علوم عقلی (تجربی و تجریدی «فلسفه») داخل حریم دین و در کنار و همراه نقل عهده دار ترسیم معرفت به محتوای دین می گردند. (جوادی آملی، ۱۳۹۰ / ص ۱۴۰).

ثمره «قرار دارن عقل در هندسه معرفت دینی» ارائه تصویری معقول از مقوله اسلامی شدن علوم و دانشگاه ها است. علمی می تواند وصف دینی بگیرد که موضوعش قول یا فعل الهی باشد. موضوع علوم حوزوی، کلام «قول» خداوند متعال است و هدفشان فهم معنای کلام اوست؛ وقتی تلاش برای فهم کلام الهی علم دینی باشد، تلاش برای فهم افعال الهی (که بخشی از آن در طبیعت تجلی می کند) هم علم دینی خواهد بود. اگر مطالعه پدیده های طبیعی با توجه به این حقیقت که افعال الهی اند انجام گیرد، مطالعه و کشف مظاهر فعل الهی و در نتیجه علمی دینی خواهند بود. هر علمی که بتواند به ما کمک کند تا خدا را بشناسیم چون به هدف دین «شناخت ذات، صفات، و افعال خداوند» کمک کرده پس علم دینی خواهد بود. (همان، ص ۸)

۲-۱-۲. نگاه فرایندی در تولید علم دینی به نحو تداخل علم در دین. (خسروپناه/۱۳۹۳ / ص ۴۴۰)

ایشان در این راستا به استناد به نظریه تداخل علم «عقل» و دین، نگاه فرایندی به تولید علم دینی دارند، نگاه حداکثری ایشان که هر علمی که حقیقتاً علم باشد «کشف مطابق با واقع» را دینی و اسلامی می دانند، گستره تولید علم دینی را در همه شقوق علم که تا به حال شناخته شده و یا بعداً شناخته می شود، را در بر می گیرد.

۲-۱-۳. سیر تولید علم دینی از منظر آیت الله جوادی آملی در سه مرحله

الف) قرار دادن عقل در جایگاه شایسته خود در هندسه معرفت دینی. در این گام عقل به عنوان یکی از پایه های معرفت دینی پرده از اوراق کتاب تکوین الهی بر می دارد، هر آنچه در عالم امکان وجود دارد از خداست، بنا براین گام نخست در تولید علم دینی آن است که در یابیم آنچه علوم بر ما معلوم می کنند، اعم از علوم تجربی، ریاضی، و ... در واقع کشف فعل خداست، به شرط اینکه یا ما را به علم برساند یا با روش علمی مناسب حجت را بر ما تمام کند؛ با توجه به این نوع نگاه به علوم مختلف در می یابیم پرداختن به این علوم در واقع تولید علم دینی است، هرچند عالم به این علوم شک یا منکر وجود خدا باشد. (جوادی آملی، ۱۳۹۰ / ص ۶۲)

ب) تنفیذ و امضای بناء عقلانی (قرار دادهای عرفی) توسط شارع؛ سیره و عمل و عرف عقلاء با سه شرط مورد امضای شارع است، اولاً: با آگاهی و تأیید شارع باشند. ثانیاً: شارع از آن منع نکرده باشد. ثالثاً: با اصول ارزشی اسلام (قوانین، قواعد عام و مسلم اخلاقی، حقوقی، اعتقادی و فقهی) مغایر نباشد. چنین سیره ای توسط شارع مورد تأیید است در نتیجه علم و یافته های بشری دینی محسوب می شود.

در اسلامی تلقی شدن هر چیزی دو عامل موثر است. اول: تاسیس و ابتکار آن چیز از ناحیه شارع مقدس باشد. دوم: تنفیذ و امضای قرارداد های عرفی تا با اصول ارزشی و قواعد دانش اسلامی مغایر نباشد. باتوجه به این بیان، بخش مهمی از عرفیات تأیید شده توسط شارع در زمره علم دینی محسوب می شوند (شارع برای عرفیات و سنت های عقلاء احترام قائل است و آنچه واقعاً از طریق عقل با سه شرط پیش گفته حاصل شود مورد تأیید شارع است پس می تواند دینی تلقی شود). (جوادی آملی، ۱۳۸۶/ ص ۱۱۱-۱۱۲)

ج) کلیات بسیاری از علوم توسط دلایل نقلی تبیین شده است. دین علاوه بر اینکه دینداران را به فراگیری علوم تشویق می کند خطوط کلی بسیاری از علوم را مشخص می کند و مبنائی به دست می دهد که می توان دانش های تجربی، صنعتی، نظامی و... را کشف کرد و علوم را سامان داد بنا براین برای دینی بودن یک علم همین که کلیات آن و قوانین کلی آن در متون دینی معرفی شده باشد کافی است و لازم نیست تمام جزئیات آن بیان گردد تا علمی دینی محسوب شود. (جوادی آملی/۱۳۹۰/ ص ۱۳۲) چنان که آیات مختلف قرآن کریم به «تاریخ تکوین زمین و آسمان و بخش دیگر به چگونگی حدوث و پیدایش انسان و حیوانات و بعضی نیز به نقل حوادث گذشتگان و احکام و سنن و قواعد غیر قابل تغییر و تحویل زندگی فردی و اجتماعی انسان می پردازد. (جوادی آملی/۱۳۷۲/ ص ۱۷۳) بنابراین با مبنا قرار گرفتن حقایق قرآنی مذکور، آن علم به شکل خاصی سامان می یابد و عالم با بهره گیری از این مبانی کلی قرآنی و دینی قادر خواهد بود بنیان علوم را تقویت و ترفیع دهد و علم تولید کند. اصول و خطوط کلی از سوی اولیای دین القاء شده (علینا إلقاء الاصول إلیکم و علیکم التفریع)، (مجلسی /۱۳۶۲/ ج ۱/ ص ۲۴۵) می توان با تمسک به آن اصول، فروع و علوم را تحقق بخشید. بشارت این هدایت الهی در قرآن بیان شده « وَ الَّذِینَ جَاهَدُوا فِینَا لَنُهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنَا؛ (سوره عنکبوت (۲۹)، آیه ۶۹) و کسانی که در راه ما (با نفس خود و دشمن ما) جهاد کردند به یقین آنها را به راه های (وصول به مقام قرب) خود راهنمایی می کنیم». هدایتی که در آیه وعده داده شده منحصر به هدایتی نیست که ره آورد آن تلاش در زمینه های خاص باشد بلکه عام است و در هر زمینه ای تلاش به ثمر می نشیند. (جوادی آملی/۱۳۷۲/ ص ۱۶۹-۱۷۰)

۴-۱-۲. تفریع فروع از کلیات مطرح شده در متون دینی

استاد جوادی آملی برای تفریع فروع از کلیات مطرح شده در متون دینی مراحل را پیشنهاد می دهند. (جوادی آملی/۱۳۸۶/ ص ۱۱۴-۱۱۵) شامل سه مرحله: اول: پژوهش قرآنی، دوم: پژوهش روایی، سوم: مقایسه یافته های بشری و علوم با مفاهیم آیات و روایات.

الف) پژوهش قرآنی

در این مرحله باید در زمینه ای که قرار است پژوهش علمی صورت پذیرد در ابتدا به سراغ آیاتی رفته که به نحوی با موضوع علمی مورد پژوهش مرتبط اند. در این میان باید با حساسیت و تامل و دقت زیادی مباحث پی گیری شوند، آیات مویدی که معنای یافته شده را تأیید می کنند، جمع آوری و با یافته های علمی مزبور مقایسه شوند. در این مرحله آنچه لازم است رعایت شود این است که مبانی قرآنی و دینی در همه مراحل تحقیق و پژوهش علوم، مورد توجه خاص قرار گیرند و پژوهش های علمی منقطع از مبانی قرآنی و دینی صورت نگیرند.

ب) پژوهش روایی

از آنجا که روایات به عنوان مفسر و مبیین قرآن کریم جایگاه مهمی در تبیین کلیات و مضامین قرآنی دارند لازم است که در فرایند پژوهش علمی به مفاهیم روایات توجه شود.

ج) مقایسه یافته های بشری و علوم با مفاهیم آیات و روایات

علوم مختلف اعم از علوم یا تجربیدی محض که اوراق کتاب تکوین الهی را ورق می زنند و کاوش آنها در حوزه فعل خداوند متعال است. وقتی که یافته های قطعی علوم مفید طمانینه باشند و صرف فرضیه نباشند، مورد اعتنا خواهند بود. یافته های علوم با شرط «مفید طمانینه بودن»، می توانند به عنوان (مخصصات لبی «عقلی») برای عمومات و اطلاعات آیات و روایات قرار بگیرند. براساس مباحث اصولی تمسک به اطلاعات و عمومات قبل از فحص از مخصص، از جمله مخصص لبی «عقلی» جایز نیست.

نکته: از نظر استاد جوادی آملی فهم روشمند علوم اهمیت دارد زیرا تنها از طریق روش درست فهم علوم می توان حجتی میان خود و خداوند متعال فراهم آورد، آنچه عالم به عنوان علم می خواهد معرفی کند باید حجت قابل قبولی داشته باشد. انتساب مطالب به حقیقت، در واقع انتساب به فعل یا قول خداوند است؛ چنان که مجتهد با اجتهاد و استنباط خود تلاش می کند تا به حقایق ثابت الهی نائل گردد. (جوادی آملی/۱۳۷۲/ ص ۱۷۱)

۵-۱-۲. توجه به مبحث فلسفه مطلق (سیطره فلسفه مطلق با رویکرد الهی)

توجه به بحث فلسفه مطلق (سیطره فلسفه مطلق با رویکرد الهی)، از جمله راهکارهای مرتبط با حوزه نظری برای تولید علم دینی است.

فلسفه مطلق با نگاه جهان شمول و کلی خود، به جزئیات بحث شده در علوم کاری ندارد. فلسفه مطلق با نگاهی کلی هستی را آن گونه که هست برای فیلسوف می نمایاند. فلسفه مطلق به ناچار باید موضع خود را در ارتباط با مبدأ و منتهای جهان روشن کند. فلسفه مطلق یا جهان را دارای مبدأ و مقصد می داند و معتقد است که جهان دارای خالق هستی بخش است، در این صورت این فلسفه الهی خواهد بود؛ و یا مبدأ و مقصد برای جهان هستی قائل نیست، که الحادی خواهد بود. فلسفه مطلق حاکم بر فلسفه مضاف «فلسفه علم» است و فلسفه مضاف محل تبیین اصول موضوعه و پیش فرض های علوم است. اگر فلسفه مطلق الهی باشد فلسفه مضاف و به تبع آن علم هم الهی خواهند بود و اگر الحادی باشد فلسفه مضاف و علم را هم الحادی خواهد کرد.

برای تولید علم دینی باید اصول موضوعه و پیش فرض های آن الهی باشند، و این منوط به الهی بودن فلسفه مضاف است و فلسفه مضاف هم در صورتی دینی خواهد بود که مبتنی بر جهان بینی الهی و فلسفه مطلق الهی باشد. جهان بینی الهی و فلسفه مطلق الهی را باید از فیلسوفان متأله فرا گرفت، تا الهی بودن علوم تحت آن احراز شود (جوادی آملی/۱۳۹۰/ ص ۱۲۹)

۲-۲. راه کارهای مرتبط با حوزه عملیاتی و کاربردی تولید علم دینی از نظر استاد جوادی آملی

۱-۲-۲. تبیین دیدگاه استاد جوادی آملی

در بحث اسلامی سازی دو هدف مد نظر است: اولاً اسلامی سازی محیط دانشگاه و ثانیاً اسلامی سازی علوم و دروس دانشگاهی، که با هماهنگی محتوای علوم با فلسفه اسلامی و کلام اسلامی امکان پذیر است. برای اسلامی سازی دانشگاه و علوم تجربی، گمان عده ای آن است که باید ظواهر اسلامی در محیط دانشگاه ها جلوه آشکارتری داشته باشد؛ مثلاً هر دانشکده یک نمازخانه داشته باشد، شبهای جمعه دعای کمیل و سه شنبه شبها دعای توسل برقرار و کلاس دخترها از پسرها جدا شود. با اینکه همه این امور حق و لازم و مفید است، لیکن سهم این امور مسلمان تربیت کردن دانشجویان است، نه اسلامی کردن علوم و دانشگاه ها. (همان/ ص ۱۳۴)

برای کسب معرفت زلال و با ارزش و بی شائبه و بی اشتباه، باید به وجود معلّم واقعی عالم «خداوند متعال» متوجه بود و همه چیز را از جمله: علم، عالم، ابزار کسب معرفت و معلوم را موهبت الهی و مخلوق خدا دانست. علوم بشری دارای یک رتبه و ارزش نیستند. پایین ترین آنها همان علوم طبیعی و تجربی است و بالا ترین آنها علم «لدنی» علمی است که

نزد خداوند آموخته می شود. وقتی عالمی به جای عنوان طبیعت برای عالم وجود، از عنوان خلقت استفاده کرد، و اخلاق اسلامی را در روند تحقیق علمی خود مراعات کرد، نگاه متحجرانه و غرور بی جا و جاه طلبی را کنار گذاشت و برای توفیق در علم از همه ابزار کسب معرفت استفاده بهینه کرد و در کنار تحقیق و پژوهش به اخلاق هم پایبند بود، علمی که به دست می دهد دینی و اسلامی است. علم تجربی قابلیت اسلامی شدن را دارد «أَدَلُّ الدَّلِيلِ عَلَى امْكَانِ شَيْءٍ وَقُوْعُهُ»، در همه زمینه های علمی و علوم نوین مثل: هسته ای، نانو، پزشکی و... دانشمندانی معتقد، متدیّن و بانگرش اسلامی وجود دارند که در عرصه های علمی پیشتازی می کنند و عالمان همان عرصه علمی را به تحیرو تعجب وا می دارند. (همان، ص ۱۳۷)

در این بحث راه کارهای استاد جوادی آملی برای اسلامی سازی دانشگاه ها مطرح می شود. به نظر ایشان داشتن دانشگاه اسلامی منوط به داشتن علوم صاعد و اسلامی است. برای اسلامی کردن علوم و متون درسی دانشگاه ها یازده راه کار ارائه می فرمایند.

۲-۲-۲. جهان ماده را خلقت ببینیم نه طبیعت

این دیدگاه دارای دو حیث است. نخست: در نتیجه این دیدگاه در مورد عالم وجود، با مشاهده هر پدیده ای، انسان به دنبال فهم و کشف حکمت های الهی می رود. دوم: با توجه به مبنای استاد در ماهیت علم دینی که کشف مطابق واقع را کشف فعل خداوند می داند، موجب تعامل بهتر با متون نقلی به منظور کشف و شناخت هستی خواهد بود.

۲-۲-۳. خالق تعالی را مبدأ فاعلی عالم بدانیم

توجه به خالق و پروردگار در خصوص پدیده ها، گام دیگری در بُعد اسلامی سازی علوم و دانشگاه ها است. وقتی مبدأ عالم را خداوند بدانیم. با توجه به دانش هایی که از متون دینی قابل دریافت است می توان پیشرفت های شگرفی را در علوم رقم زد. (همان، ص ۱۴۰- ۱۴۱)

۲-۲-۴. پرستش خداوند و گسترش عدل و داد به عنوان مبدأ غائی

توجه ویژه به هدف و غایت خلقت عالم، که با پرستش خداوند و گسترش عدل و داد تحقق می یابد یکی دیگر از راه های اسلامی سازی است. مبحث عدالت یک مبحث بسیار گسترده است و عدالت در همه لایه های زندگی بشری را شامل می شود.

۲-۲-۵. محور پژوهش ها دلایل معتبر نقلی باشد.

به نظر استاد جوادی آملی آیات و روایات صحیح السند باید محور پژوهش های اسلامی باشند. وقتی که عقل تجربی می تواند به عنوان معرفت دین باشد هرچند غیر یقینی باشد. (دریافته های عقل تجربی، خیلی کم یقین حاصل می شود) بنابراین استفاده از منابع دیگر معرفتی دین - آیه قرآن و حدیث صحیح السند و قطعی الصدور، که یقین آوری دارند و در درجه بالاتری از علوم عقلی هستند - معقول تر است. براین مثال: اگر دانشمندان (علوم طبیعی) مسلمان به آیات کریمه قرآن: «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنَّ اسْتِطْعَمْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَأَنْتُمْ قَدْ نَفَذْتُمْ إِلَّا لِبِسْطَانٍ» (سوره الرحمن (۵۵)، آیه ۳۳) در روز قیامت خطاب شود) ای گروه جن و انس، اگر توانستید از کرانه های آسمان ها و زمین (به بیرون) بگذرید (تا از کیفر اعمالتان فرار کنید) بگذرید، (اما) نخواهید گذشت جز با قدرتی (فوق العاده که آن را ندارید)... بیشتر توجه می کردند؛ ای بسا قرن ها پیش از اکتشاف گالیله می توانستند کشف کنند که می توان از آسمان عبور کرد.

۲-۲-۶. استفاده از مویدات نقلی

می توان از مویدات روایی که دارای مبنای قوی و درست باشند برای شکل گیری دانش تجربی اسلامی استفاده کرد. تعلیل های روایی می توانند به پژوهشگر در شناسایی روابط علی و معلولی کمک کنند. در روایات مرتبط با امور پزشکی نمونه های زیادی از این تعلیل ها موجود است.

۲-۲-۷. کافی ندانستن عقل در شناخت حقایق

پژوهشگر دانشگاهی باید از آغاز پژوهش خود به محدودیت های عقل بشری در انواع و مراتب آن توجه کند. در علوم روش تحصیل علم یقین آور نیست و قطعاً برای یقین به یک مطلب علمی نمی توان به دانش تجربی متکی بود. علمای علوم باید محدوده دانش خود را بشناسند، تا با علم ناقص در مورد چیزهایی که خارج از محدوده علم آنهاست اظهار نظر یا ادعای بی اساس نکنند. علم تجربی در مورد جهان بینی نمی تواند نظر بدهد، محدوده کشف و فهم در آن محدود به حس و تجربه است، و اظهار نظرش در مورد جهان بینی، ادعایی خارج از توان و محدوده اش است. ادعای «حسبنا العقل» و «حسبنا النقل» هر دو مردود است، هم عقل هم نقل هر دو باهم. بنا براین اگر یک فیزیک دان بگوید به استناد حس و تجربه ثابت کرده ام که عالم دارای مبدأ و خالق است و یا بر عکس این گفته را بگوید، در هر دو صورت ادعای او قابل قبول نیست؛ با ابزاری که او در دست دارد (حس و تجربه) حق سخن گفتن در این وادی های غیر تجربی را ندارد. (جوادی آملی/ ۱۳۹۰ / ص ۱۰۸ - ۱۰۹)

۲-۲-۸. استفاده از روش تفسیر تکوین به تکوین

مخلوقات عالم فعل خداوند هستند و مبین و آینه دار جلوات اسماء حسناى الهی و در واقع این مخلوقات آیات الهی هستند آیات قرآن کریم از قول خداوند حکایت می کنند و مخلوقات از فعل خداوند در تفسیر قرآن از تفسیر قرآن به

قرآن (تفسیر تدوین به تدوین) استفاده می شود می توان در فهم خلقت نیز از روش تفسیر آیات تکوین با آیات تکوین استفاده کرد. در روش (تدوین به تدوین) هر آیه از قرآن کریم با تدبیر در سایر آیات قرآن و بهره گیری از آنها باز و شکوفا می شود. در این راه کارعلم قطعی ما به جهان تکوین راهنمای فهم دیگر زوایای پنهان عالم خواهد بود.

۹-۲-۲. تقوا و ایمان دانشمند

استاد جوادی آملی بر این باورند که «ایمان و کفر عالم و مفسر در اصل فهم کتاب تکوین و اصل علم به کتاب تشریح تأثیری نمی گذارد و علم را اسلامی و غیر اسلامی نمی کند». (همان، ص ۱۴۶) اگر فهم و درک واقع، مبتنی بر روش صحیح فهم باشد، چه عالم ملحد باشد چه موحد، علم حاصله ارزشمند است. اما از آنجا که فهم و درک مطلب درجاتی دارد، می توان گفت که مراتب نازل تری از فهم کتاب و سنت برای ملحد صورت می پذیرد. ولی در سایه تقوا مراتب عمیقتر از فهم آیات تدوین و تکوین حاصل می شود. بر اساس آیه: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَل لَكُمْ فُرْقَانًا؛ (سوره انفال (۸)، آیه ۲۹) ای کسانی که ایمان آورده اید، اگر از خدا پروا کنید برای شما نیرویی جدا کننده (تشخیص دهنده حق از باطل) قرار می دهد». اگر محقق و پژوهشگر بخواهد به مراتب بالای فهم (اعم از فهم فعل و یا قول خداوند نایل گردد باید تقوا پیشه کند.

۱۰-۲-۲. عقل را موهبت الهی دانستن

عالم باید عقل را موهبت الهی بداند. نگاه خود بینانه و نادیده گرفتن تأثیر خداوند در توانمندی های عقل، مانع برای تولید علم دینی است. اگر عالم، علم و عقل خدا دادی را خرد ورزی و کیاست خود بداند، دیگر به تأثیر و وجود موثر حقیقی «خداوند» بی اعتنا خواهد شد و به سرنوشت امثال قارون دچار خواهد شد. عالم باید همواره خود را بر سر سفره احسان معلم واقعی «خداوند متعال» متنعم بداند. (جوادی آملی/ ۱۳۹۰ / ص ۱۳۸ - ۱۳۹)

۱۱-۲-۲. تدوین متون درسی سرآمد و صاعد

برای تدوین متون درسی به دو نحو می توان عمل کرد. نخست: اینکه فقط به علل و معالیل طبیعی پرداخته شود و حوادث را بی ارتباط با صانع اصلی در نظر بگیریم؛ این نگاه همان نگاه پوزیتیویستی است که وقوع پدیده ها را به شانس و تصادف و اتفاق نسبت می دهد و اعتقاد به دخالت خداوند در امور را خرافه می داند.

دوم: تدوین متون آموزشی در سایه هماهنگی میان حوزه های معرفتی و مرتبط با مبدأ آفرینش، در این روش طبیعت به دامن الهیات باز می گردد و دانش پژوه با هر گامی که در مسیر شناخت اشیاء طبیعی بر می دارد به توحید افعالی نزدیک تر می شود. (همان، ص ۱۳۶)

۱۲-۲-۲. اصلاح علوم موجود

در این مورد نظراستاد جوادی آملی - بر طرف کردن عیب و نقص علوماست نه کنار گذاشتن آنها - دوروش برای اصلاح مورد نظر در علومپیش نهاد می دهند.

الف) روش اول: قرار دادن عقل در جایگاه حقیقی خود به عنوان یکی از منابع معرفتی دین «تبیین جایگاه حقیقی و منزلت عقل در درون هندسه معرفت دینی» دید خود را در باره عقل و حوزه شناختی آن نسبت به دین را توسعه دهیم. تفسیر خود از خلقت را تصحیح کنیم «به جای عنوان طبیعت از عنوان خلقت برای پدیده ها استفاده کنیم» علومچه علم «یقینی» چه علمی «ظنی» باشند معرفت دینی به حساب آوریم.

ب) روش دوم: با نگرشی جدید به علوم موجود نگاه کنیم. علوم را در هماهنگی با منبع معرفتی دیگر دین «نقل» در نظر بگیریم. جهان را دارای مبدأ متعال و غایت و هدف لحاظ کنیم. توجه به این که کلیات بسیاری از علوم با دلیل نقلی قابل تبیین است. توجه به اینکه بسیاری از قرار داد های عقلانی توسط شارع تنفیذ و امضاء شده است. با چنین نگرشی می توان به اسلامی سازی علوم خوشبین و امید وار بود.

نتیجه

استاد جوادی آملی در این رابطه(ارائه مدل های توسعه) بحث تولید علم دینی را مطرح می کنند. ومی فرمایند: علوم دارای نواقصی هستند که باید اصلاح شوند. ۱- علوم نباید در صدد ارائه جهان بینی ببر آیند. این علوم از عقل سرچشمه می گیرند و محدود به حواس اند، از ادراک آنچه که ماوراء حس «مجردات و امور ماورائی» ناتوانند. ارائه جهان بینی باید بر عهده فلسفه اسلامی باشد. ۲- سرشت علوم «مبدأ فاعلی و غائی برای عالم خلقت قائل نیستند» باید باز نگری شود تا عیب و نقص آن بر طرف شود، در این باره قدم اول : تجدید نظر از در مقابل هم قرار دادن علم ودین است. سپس قرار دادن عقل در هندسه معرفت دینی، ثمره آن ارائه تصویر معقول از مقوله اسلامی شدن علوم و دانشگاه ها است. استاد جوادی آملی در بحث کاربردی و عملیاتی اسلامی سازی و توسعه اسلامی، بر اسلامی سازی محیط دانشگاه و مراکز علمی و آشنا کردن دانشجویان با معارف اسلامی تأکید دارند. در این راستا هم آوایی علم و عمل «تقوا و ایمان» را در روند تحصیل لازم می دانند، تا دانشجو در کنار علم آموزی به اخلاق اسلامی هم مزین گردد.

منابع

قرآن کریم

۱- جوادی آملی، عبدالله، شریعت در آئینه معرفت، قم، نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۷۲.

- ۲- _____ منزلت عقل در هندسه معرفت دینی، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۹۰.
- ۳- _____ اسلام و محیط زیست، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۸۶.
- ۴- خسروپناه، عبدالحسین، در جستجوی علوم انسانی اسلامی، تحلیل نظریه های علم دینی و آزمون الگوی حکمی - اجتهادی در تولید علوم انسانی، قم، دفتر معارف وابسته به نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها، ۱۳۹۳ش.
- ۵- دهخدا، علی اکبر، و محمد معین و جعفر شهیدی، لغت نامه دهخدا، چاپ دوم، تهران، موسسه لغت نامه دهخدا و دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ش.
- ۶- سعد الدین، محمد منیر، پژوهشی در تاریخ و روش های آموزش و پرورش در جهان اسلام، چاپ اول، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۳ش.
- ۷- معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران، موسسه انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۶.
- ۸- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، تهران، انتشارات دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲.
- ۹- موحد، مهدی، مقاله راهکارهای تولید علم دینی مبتنی بر نظریه استاد جوادی آملی، دوفصلنامه علمی تخصصی فلسفه اسلامی، سال اول، شماره دوم، پیاپی ۲، بهار- تابسان ۱۳۹۵.